

Žene u arhitekturi u Srbiji

JELENA P. IVANOVIĆ VOJVODIĆ, Žensko arhitektonsko društvo, Beograd
MILENA Z. ZINDOVIĆ, Žensko arhitektonsko društvo, Beograd

Pregledni rad
UDC: 72-055.2(497.11)
DOI: 10.5937/tehnika2003379I

Ovaj tekst prezentuje žensko stvaralaštvo u arhitekturi u Srbiji od početka 20. veka do danas. Prvi deo teksta posvećen je istorijskom pregledu nekih od značajanih žena arhitekata i njihovih dela i dostignuća, baziran na podacima dobijenim kroz istraživanje projekta Žene u arhitekturi koji se ovom temom bavi od 2013. godine. Drugi deo teksta predstavlja pregled savremenog ženskog stvaralaštva, od 1990. do danas. Usled velikog broja arhitektica i njihove arhitektonske produkcije, valorizacija autorki i dela bazirana je pre svega na značajnim stručnim nagradama dodeljenim ženama arhitektama u poslednjih 30 godina. Kroz ovaj pregled može se sagledati razvoj naše arhitekture, kao i značajan, iako često u akademskim krugovima potpuno ignorisan, ženski doprinos i stvaralaštvo u ovom polju.

Ključne reči: arhitektura, žensko stvaralaštvo, žene u arhitekturi

1. UVOD

Žene u arhitekturi u Srbiji stvaraju od početka 20. veka do danas. Od prve žene arhitekta u Srbiji, Jelisavete Načić (1878-1955), do velikog broja savremenih autorki koje samostalno ili timski danas oblikuju prostore i gradove u Srbiji, žene su ostavile značajan trag u arhitektonskoj istoriji i savremenosti. Pa ipak, ženska imena u potpunosti izostaju iz institucionalnih publikacija i pregleda istorije arhitekture. Teoretičari i istoričari arhitekture u Srbiji bave se gotovo isključivo delima, doprinosom i karijerama muških predstavnika profesije, čime oblikuju zvanični i institucionalni narativ naše arhitektonske istorije.

Izuzetak je istraživanje koje je pred kraj svog života sprovedla naša znamenita istoričarka arhitekture Divna Đurić Zamolo (1922-1995) [1]. U svojoj „Građi za proučavanje dela žena arhitekata sa Beogradskog univerziteta, generacije 1896 – 1940.“, koja je posthumno objavljena 1996. od strane Muzeja nauke i tehnike u Beogradu, ona postavlja prve temelje istraživanju ženskog doprinosa arhitekturi Beograda i Srbije.

Iako nezavršena i nepotpuna, ova građa poslužiće nekolicini savremenih, uglavnom istraživačica i istoričarki arhitekture, da kroz detaljnije analize pojedinačnih ličnosti obogate znanje o delovanju žena u arhitek-

turi kod nas. Ta istraživanja uglavnom se odnose na period pre Prvog i između dva rata, dok se istraživanja doprinosa autorki posle Drugog svetskog rata javljaju tek od 2013. godine. Osim što posle Drugog svetskog rata broj žena u arhitekturi raste, činjenica da one često rade u okviru velikih kolektiva, mešovitih parova ili timova, dovodi do poteškoća u identifikaciji i isticanju njihovog doprinosa i autorstva. Praćenje stvaralaštva žena arhitekata posle rata otežavaju i nedostaci arhivske građe, posebno velikih građevinskih preduzeća koja su tokom tranzicionih 90-tih i 2000-tih privatizovana, kao i nezainteresovanost nekih autorki da svoja dela i karijere dokumentuju i sačuvaju.

Od 2013. godine istraživanjem i promocijom ženskog stvaralaštva u arhitekturi u Srbiji, istorijskog i savremenog, bavi se projekat „Žene u arhitekturi“, u okviru koga je objavljena istoimena publikacija [2], kao i priređen veći broj izložbi i događaja. U toku 2014. godine Fakultet tehničkih nauka u Novom Sadu sproveo je istraživanje Women Architects of Novi Sad [3] kojim je uspostavljena dragocena baza podataka o delima žena arhitekata u ovom gradu.

2. PIONIRSKI PERIOD STVARALAŠTVA ŽENA U ARHITEKTURI (1900 – 1916)

Kao početna godina razmatranja ženskog stvaralaštva, za potrebe ovog rada, usvojena je 1900. godina kada Jelisaveta Načić diplomira u prvoj generaciji arhitekata školovanih na novoosnovanom Tehničkom fakultetu Velike škole u Beogradu [4]. Te godine započinje njena profesionalna karijera, najpre naporima ka

Adresa autora: Jelena Ivanović Vojvodić, Žensko arhitektonsko društvo, Beograd, Šumatovačka 110 a
e-mail: jelena@birovia.rs
Rad primljen: 25.03.2020.
Rad prihvaćen: 09.04.2020.

zapošljavanju u struci, te iako nemamo podatke o projektima ostvarenim te godine, ovu godinu možemo usvojiti kao početnu kada je u pitanju istorija stvaralaštva žena u arhitekturi u Srbiji.

Istorijski period stvaralaštva žena u arhitekturi može se podeliti u tri osnovne celine: stvaralaštvo do Prvog svetskog rata, stvaralaštvo između dva rata, i stvaralaštvo nakon Drugog svetskog rata. Ove celine, osim vremenske, nose i svojevrstne stilske odlike, uslovljene globalnim, ali i lokalnim kontekstom u društvu i u arhitekturi. Kroz posmatranje ženskog stvaralaštva u arhitekturi možemo sagledati istorijski razvoj naše arhitekture uopšte, obzirom da su žene arhitektae u potpunosti pratile dešavanja u građevinarstvu, kako stilski tako i tehnički.

Prvi period, do Prvog svetskog rata, obeležen je kratkom ali plodonosnom karijerom Jelisavete Načić, koja, od svog prvog konkursnog projekta za crkvu u Topoli iz 1903. godine, privlači pažnju javnosti. U svojoj šesnaest godina dugoj karijeri, kao izuzetno mlada arhitektica, uspela je da ostvari impresivan broj realizovanih projekata u Beogradu, što privatnih naruđbina, što javnih projekata na kojima je radila u svojstvu arhitektae zaposlene u Beogradskoj opštini.

Osim broja, impresivna je i raznolikost tipova i programa u kojima je Jelisaveta Načić imala prilike da se oprobala. Projektovala je gradske porodične kuće, od kojih su mnoge krasile padinu Dorćola, ali i prvi objekat kolektivnog socijalnog stanovanja na Balkanu u Venizelisoj ulici u Beogradu iz 1911. godine. Bavila se projektovanjem javnih prostora, te je učestvovala u rekonstrukciji Kalemegdana, od čega su sačuvane granitne male stepenice, potom je projektovala nerealizovane projekte preuređenja Terazija i Malog pijaca u Savamaloj.

Javnim objektima pripada njen najpoznatiji objekat - zgrada škole „Kralj Petar Prvi“ u Beogradu iz 1906. godine, a ona je projektovala i paviljon za tuberkulozne bolesti iz 1912. godine, koji je srušen 1919. godine i koji je bio prva bolnica te vrste u Srbiji. Takođe, projektovala je i prvu kružnu peć i druga postrojenja za izradu opeke u Prokopu, srušene tokom Prvog svetskog rata. Najzad, isprobala se i u sakralnoj arhitekturi, ne samo svojim prvim konkursnim projektom sa kojim osvaja treće mesto, već i sa projektom crkve Aleksandar Nevski u Beogradu, po kome će i biti započeta gradnja pre Prvog svetskog rata, ali nažalost neće biti nastavljena.

Jelisavetina karijera naglo je prekinuta kada je 1916. poslata u mađarski koncentracioni logor Nežider. Nakon povratka iz logora, gde se udala i rodila ćerku, pa sve do svoje smrti, nije se više bavila arhitekturom. Za svoj rad i doprinos Beogradu za života nije dobila ni penziju, a tek 2004. Grad Beograd odao

joj je poštu imenovanjem ulice po njoj, u blizini njenog radničkog naselja na Dorćolu.

Jelisaveta je utrla put drugim ženama, kako na studijama arhitekture, tako i u državnoj službi, međutim ne bez rodno-zasnovanih prepreka. Iako je bila stipendista Ministarstva građevine, Jelisaveta usled tadašnjih propisa o državnim činovnicima posle obavljene prakse nije mogla da dobije zaposlenje u projektnom odelu Ministarstva. Međutim, nakon ogromnih ljudskih gubitaka u Prvom svetkom ratu, i ova pravila doživeće revizije usled potreba oporavka i izgradnje zemlje u periodu između dva svetska rata. Glavnu ulogu u izgradnji javnih objekata i dalje ima Ministarstvo građevine, odnosno njegov arhitektonski odel koji je predstavljao glavni projektni biro u zemlji. Ovde će se zaposliti veći broj žena arhitekata, koje su diplomirale pre Prvog svetskog rata, ali koje je rat omeo u pravovremenom početku karijere, najpre kao honorarne činovnice. Godine 1919. Jelena Tomić Bokur postaće prva žena koja je ukazom postavljena za državnu činovnicu, na mesto podarhitektae I klase. Pored nje, zapažene projekte ostvarile su Milica Krstić (devojačko Čolak Antić), Jovanka Bončić Katerinić, Danica Kojić (devojačko Milovanović), Živana Bogdanović, Draginja Petrović Petković.

Pregled njihovih karijera i stvaralaštva pokazuje da su se žene u Ministarstvu građevine, kao mlade arhitektice, najčešće bavile tipskim projektima seoskih škola, čija je izgradnja bila važan instrument u obrazovanju i modernizaciji zemlje. [5] Vremenom, sa napredovanjem u službi i iskustvom, dobijale su da rade i veće obrazovne objekte. Tako je Živana Bogdanović autorka objekta Gimnazije u Jagodini (u istom gradu objekat škole gradi Milan Zloković), a Jovanka Bončić Katerinić vodi rekonstrukciju i dogradnju Smederevske gimnazije. Milica Krstić ostvarila je dva značajna školska objekta u Beogradu – zgradu Druge ženske gimnazije u ulici Kraljice Natalije (danas ETŠ Nikola Tesla) i zgradu Prve muške gimnazije u Dušanovoj ulici (danas Prva beogradska gimnazija) [6].

Ova dva objekta zanimljiva su i jer prikazuju stilsku promenu koja se desila u samo nekoliko godina u delu Milice Krstić (1887-1964). Druga ženska gimnazija, u nacionalnom stilu sa dekorativnim elementima preuzetim iz srednjovekovne arhitekture, izgrađena je 1932. godine, dok potpuno modernistička, gotovo Bauhaus arhitektura Prve muške gimnazije datira iz 1936. godine.

Milica Krstić bila je žena koja je najviše napredovala u službi u Ministarstvu građevine, dostigavši najviši status inspektora 1940. godine. O njenom visokom statusu u okviru struke govori i njeno učesništvo na CIAM konferenciji i prenošenje utisaka predavanja u Klubu arhitekata. [7]

Jovanka Bončić Katerinić (1887-1966) bila je među retkim ženama koja je „preskočila“ neke od stepenica napredovanja u službi u Ministarstvu, moguće usled njenog internacionalnog obrazovanja i iskustva. Naime, Bončić Katerinić je prva žena diplomirani arhitekta u Nemačkoj, gde je zvanje stekla 1913. na Univerzitetu u Darmštatu [8]. Iako je bila stipendista Ministarstva, nije se odmah po diplomiranju vratila u Srbiju, već se udala za svog kolegu, Ukrajinca Andriju Katerinića i sledećih 9 godina provodi van Srbije. Ali, po povratku, 1922. i ona se zapošljava u Ministarstvu, i ubrzo počinje da radi na značajnim projektima, poput rekonstrukcije Dom ankeru u Beogradu i rekonstrukcije Kur-salona u Banji Koviljači. Njena dva najvažnija zdanja su univerzitetski objekti – zgrada Učiteljskog fakulteta i zgrada Veterinarskog fakulteta u Beogradu. [9] Zgradu Učiteljskog fakulteta Jovanka Bončić Katerinić projektuje 1930 – 31, a izgradnja ovog objekta dešava se u isto vreme kada i izgradnja Druge ženske gimnazije Milice Krstić. Beogradski listovi tog vremena pišu kao o kuriozitetu, o činjenici da dve žene arhitekta vode dva važna i velika gradilišta u istoj beogradskoj ulici Kraljice Natalije.

U ovom periodu javljaju se i prvi ženski i mešoviti arhitektonski timovi koji uspešno učestvuju na arhitektonskim konkursima. Prvi ženski autorski tim, koji su činile Živana Bogdanović i Anđelija Pavlović, 1930. godine učestvuju na Arhitektonskom konkursu za zgradu Banovine u Novom Sadu, i osvaja prvu nagradu. Bez obzira na ostvarene rezultate, kasnije će biti odabran i realizovan nenagrađen rad Dragiše Brašovana. Iste godine i sa podjednakim uspehom na konkursu za Banske dvore i Bansku upravu u Banja Luci, učestuje mešoviti tim koji su činili Jovanka Bončić Katerinić, Andrija Katerinić, Jovan Ranković i Anđelija Pavlović.

Zanimljivo konkursno iskustvo doživeće bračni par Branislav i Danica Kojić (1899-1975), koji su 1930. učestvovali na konkursu za uređenje Trga u Skoplju. Iako su supružnici radili nezavisno, sa različitim konceptima, nakon saznanja da su autori prvonagrađenog i drugonagrađenog rešenja bračni par, žiri njihovu nagradu spaja u jednu smatrajući da je nemoguće da su projekte ostvarili bez međusobnog uticaja. [10] Branislav i Danica Kojić među prvim su arhitektonskim parovima koji će zajedno raditi u praksi. Nakon što su se upoznali u Ministarstvu građevine, zajedno će napustiti državnu službu 1927. kako bi osnovali privatni biro. Iako je Danica imala značajnu ulogu u birou i samostalno vodila projekta, sve će ih potpisati Branislav Kojić kao zvanični rukovodilac biroa i ovlašćeni arhitekta. Stoga je teško utvrditi Daničino autorstvo u projektima, osim što se zna da je projektovala enterijere objekata koje je njen suprug projektovao, iako je i taj podatak istorijski često izostavljan.

U ovom periodu žene će u većim brojevima studirati arhitekturu, tako da će u periodu od 1919. do 1939. 21% diplomiranih arhitekata činiti žene. [11] Iako su žene arhitekta uspešno projektovale i gradile u periodu između dva rata, za svoje zasluge bile višestruko odlikovane i iza sebe ostavile veliki broj značajnih objekata u gradovima širom Srbije, njihova dela retko su proučavana, a još manje vrednovana u istorijskim pregledima srpske arhitekture.

Drugi svetski rat doneće velike promene u društvenom i političkom sistemu Jugoslavije. Učešće žena u NOB-u i komunistička ideologija u mnogome će unaprediti status žena u društvu, omogućavajući im ravnopravnost u društvu, obrazovanju i radu. U arhitektonskim biroima pojavljuje se sve veći broj žena, što je tendencija koja se zadržala i do danas.

Promenjena je i struktura rada, te Ministarstvo građevine više nije projektni biro, već se veliki projekti poveravaju građevinskim preduzećima. Velika preduzeća poput Energoprojekta, Srbijaprojekta, Rad, i sl. oblikovaće generacije arhitekata koji su stvarali u Srbiji, Jugoslaviji ali i šire. Iako su žene sve brojnije u projektnim biroima u Jugoslaviji, broj priznatih autorki ostaće mali, a mnoga značajna dela i doprinosi zamenjeni.

Jedna od najvažnijih ličnosti formiranja sektora Arhitektura i urbanizam u Energoprojektu bila je Milica Šterić (1914-1998) [12]. Preduzeće je osnovano 1951. kao Hidro-Termo Elektroprojekt i bavilo se pretežno izgradnjom energetskih objekata širom Jugoslavije. Milica Šterić bila je njegoova glavna arhitektica, koja potpisuje arhitekturu čitavog niza termoelektrana na prostorima Srbije i bivše Jugoslavije. Ona je takođe i autorka prve poslovne zgrade Energoprojekta u Brankovoj ulici u Beogradu, za koju je dobila i Sedmojulsku nagradu 1961. godine, a koju projektuje po povratku sa studijskog boravka u Holandiji.

Međutim, njena najveća zasluga svakako je osnivanje sektora Arhitektura i urbanizam, čija će postati dugogodišnja direktorka. Sa ovim odsekom, Energoprojekt se pomera sa isključivo energetskih projekata na velike arhitektonsko-urbanističke projekte, sa kojima će osim jugoslovenskog, osvojiti i tržišta zemalja Nesvrstanih.

Pod rukovodstvom Milice Šterić, u nizu ateljea Energoprojektovog sektora Arhitektura i urbanizam stasace generacije značajnih arhitekata, poput Zorana Bojovića, Aleksandra Kekovića, Dragoljuba i Ljiljane Bakić, i drugih. Za svoj doprinosi srpskoj arhitekturi Milica Šterić je primila Veliku nagradu arhitekture koju dodeljuje Savez arhitekata Srbije, 1984. godine. Ona je takođe i jedina žena kojoj je SAS (Savez arhitekata Srbije) posvetio specijalnu publikaciju 1991. godine.

Valorizaciju ženskog doprinosa jugoslovenskoj, odnosno srpskoj arhitekturi možemo analizirati i na osnovu uspeha samostalnih autorki, ženskih i mešovitih timova na konkursima u posleratnom periodu. Od početka 50-tih godina pa nadalje, u svojoj obnovi država se pomera od osnovnih infrastrukturnih ulaganja, ka izgradnji velikih i reprezentativnih javnih objekata do čijih rešenja se dolazi putem arhitektonskih i urbanističkih konkursa. Žene arhitekta uzimaju aktivnog učešća i ostvaruju značajne uspehe, što im omogućava da kasnije i realizuju neka od najvažniji arhitektonskih ostvarenja u zemlji. Međutim, učešće žena u mešovitim autorskim timovima pokazalo se u nekim slučajevima istorijski nepovoljno po njih.

Jedan od primera autorke koja uspešno učestvuje na konkursima, a kasnije gotovo da biva zaboravljena, je arhitektica Ivanka Raspopović. Iako je radni vek provela u projektnim biroima Rada, Srbijaprojekta i preduzeća Zlatibor, gde je radila na projektima industrijskih, stambenih i komercijalnih objekata, svoj najveći autorski doprinos i vrhunac postiže u radu sa arhitektom Ivanom Antićem. [13]. Ovaj autorski tim osvaja prvu nagradu na konkursu za Muzej savremene umetnosti u Beogradu 1960. godine, koji uspešno realizuju 1965. i iste godine zajedno dobijaju Oktobarsku nagradu grada Beograda.

Nakon uspeha ovog projekta, isti tim dobija zadatak da projektuje Muzej 21. oktobar u Kragujevcu, završen 1976. godine. Ova dva objekta spadaju među najuspešnije primere muzejske arhitekture Jugoslavije, i prema svedočenjima savremenika, pa i same Ivanke Raspopović, u potpunosti su plod zajedničkog rada oba autora.

Međutim, usled uspeha akademske karijere Ivana Antića i tendencija ka zanemarivanju ženskog doprinosa, godinama je autorstvo oba objekta pripisivano isključivo njemu, čak i u arhitektonskim publikacijama. Veliko priznanje Ivanka Raspopović dobila posthumno, kada je 2016. godine uvrštena u pregled 100 žena arhitekture i dizajna Evrope, koji je sačinjen u okviru evropskog istraživačkog projekta MoMoWo. [14]

Jedan od velikih konkursa raspisanih posle Drugog svetskog rata bio je i konkurs za pristanišnu zgradu aerodroma u Surčinu, koji 1957. godine osvaja mešoviti tim koji su činili Sofija Nenadović, Dušanka Menegelo Aćimović, Nadežda Filipon Trbojević, Vesna Matičević i Vladislav Ivković. Ženski deo ovog tima je i prethodno ostvarivao uspehe na konkursima, a zajednički rad su i započele iz želje za nadmetanjem sa muškim timom kolega. Da su bile svesne rodnog sastava tima, bez obzira na osećaj ravnopravnosti koji je u njemu vladao, govori i odabrana konkursna šifra: 00001 – četiri žene i jedan muškarac. [15]

Uspeh na konkursu za pristanišnu zgradu aerodroma u Surčinu motivisao je isti mladi tim, pojačan iskusnom arhitekticom Nadom Bogojević, pokrenuo privatni projektni biro „Atelje LIK“, koji će do njegovog zatvaranja 1990. voditi žene, najpre Nada Bogojević, a potom Sofija Nenadović. Mladost i sastav tima, kao i važnost projekta za Aerodrom Beograd, načinili su od njih medijske zvezde tokom realizacije. Na otvaranju Aerodroma Beograd 1962. godine autorskom timu dodeljena je Sedmojulska nagrada.

Zahvaljujući projektu za Aerodrom Beograd najpre Sofija Nenadović, a potom i Vladislav Ivković, dobili su priliku da obave višemesečne studijske posete francuskom birou Anrija Vikarioa, arhitekta pariskog aerodroma Orli. Nakon Beogradskog, autori iz Ateljea LIK, u različitim konfiguracijama timova, uradili su konkursna rešenja i projekte za još 11 aerodroma bivše Jugoslavije, uključujući Osijek, Podgoricu i Dubrovnik.

Zanimljivo, iako je tim Ateljea LIK učestvovao i u konkursu za proširenje beogradskog aerodroma, odnosno izgradnju današnjeg Terminala 2, nisu odneli prvu nagradu koja je pripala projektu Srbijaprojekta koji potpisuje Ivanka Raspopović. Bez obzira na ravnopravnost u radu i delovanju, prema rečima samih članica Ateljea LIK, u stručnim krugovima uglavnom je Vladislav Ivković, kasnije profesor na Arhitektonskom fakultetu, važio za stručnjaka za projektovanje aerodroma.

Jedan od arhitektonskih parova koji svoju delatnost započinjaju 50-tih su Sibir i Milena Đorđević, koji su 10 godina delovali i svojom arhitekturom obeležili pre svega Novi Sad, ali i Kruševac, pre nego što su se odselili u Nemačku 1963. godine. [16] Izgradili su veći broj stambenih i poslovnih objekata, kao i objekte Poljoprivrednog fakulteta, hotela Park i Skupštine opštine u Novom Sadu. Nakon što su 1959. godine pobedili na urbanističkom konkursu za centar grada Kruševca, projektovani su i veći broj objekata predviđenih tim planom. Iako su uglavnom radili zajedno, Društvo arhitekata Novog Sada je Sibiru Đorđeviću dodelilo 2000. godine Tabakovićevu nagradu za arhitekturu za životno delo, izostavljajući Milenin doprinos.

Rad arhitektonskog para Branislava Milenkovića i Jelisavete Else Milenković su obeležila dela Robne kuće u Brčkom (1975), Stambenog naselja Petlovo Brdo (1964-1969) kao i projekat javnog arhitektonsko-urbanističkog konkursa za blokove 45 i 70 na Novom Beogradu, na kome su dobili nagradu van uslova konkursa.

Značajni su i beogradski objekti koje žene arhitekta potpisuju samostalno. Između ostalih, jedan od arhitektonskih simbola Beograda i njegova istočna kapija, kule Rudo, delo su arhitekta Vere Ćirković.

Impozantan posleratni poslovni objekat u Dečanskoj ulici, ispod koga danas prolazi Terazijski tunel, projektovala je Zagorka Mešulam, a poslovnu kulu Jadran u Nemanjinoj ulici u Beogradu potpisuje Dobrila Lalković. Stambeno naselje severno od Medakovićeve ulice projektovala je Vera Kordić.

Iako se ne može reći da je beogradsku arhitekturu obeležila jedna žena, možda bi se to moglo delimično tvrditi za njegove javne prostore. Naime, arhitektica Olga Milićević Nikolić svoj radni vek posvetila je urbanizmu i pejzažnoj arhitekturi, osnovala je Biro za projektovanje i uređenje slobodnih površina „Vrtna arhitektura“, te je autorka pejzažnih uređenja novobeogradskih blokova 28,45 i 70, ali i projekata uređenja Andrićevo venca, Trga Republike i Trga Marksa i Engelsa (danas Trg Nikole Pašića) u Beogradu koji su svi uređeni tokom 70-tih godina prošlog veka. Njen angažman je osim projektantske podrazumevao i teorijsku delatnost, te od 1963. godine radi kao urednica časopisa „Arhitektura i urbanizam“, a kasnije i „Urbanizam Beograda“, gde se bavila arhitektonskom kritikom i naročito slobodnim površinama, i uredila veći broj izdanja. [17]

I drugi gradovi u Srbiji trajno su obeleženi delovanjem žena arhitekata. Među ženama koje su ostvarila značajne karijere svakako je arhitektica Jovanka Jeftanović, koja je karijeru započela pre Drugog svetskog rata, ali najveće uspehe ostvaruje u posleratnom periodu. Posle Drugog svetskog rata najpre saraduje sa Nikolom Dobrovićem, a kao glavni projektant Urbanističkog zavoda autorka je većeg broja generalnih planova za gradove i mesta u Srbiji poput, Kragujevca, Kruševca, Loznice, Krupnja, Arandelovca, Zlatibora i drugih. Godine 1955. sa kolegama Mihajlom Mitrovićem i Radivojem Tomićem osnivaće privatni projektni biro „Projektbiro“, čija je bila i direktorka. Značajan pečat ostavila je urbanističkim i arhitektonskim delovanjem u Kragujevcu, gde je projektovala stambene kule i hotele Kragujevac i Šumarice, kao i na Zlatiboru, gde je projektovala hotele Lovac i Palisad, kao i spomenik na Partizanskim vodama u saradnji sa vajarkom Anom Bešlić. [18]

Jedna od najznačajnijih arhitektica Novog Sada, svakako je Zora Mitrović Pajkić, koja karijeru započinje kao urbanistkinja, a potom 1968. osniva sopstveni Projektni biro „Atelje 11“. Ostvarila je veliki broj realizacija u Novom Sadu, među kojima su najznačajnije kompleks Fakulteta tehničkih nauka, Univerzitetski kampus, Hotel „Sajam“ i stambene kule u Bulevaru Oslobođenja. Dobitnica je Oktobarske nagrade Grada Novog Sada 1976. godine, i Tabakovićeve nagrade za arhitekturu 1998. godine. [19]

Jedna od sjajnih, takođe često zanemarenih, zvezda naše arhitekture bila je i crnogorska arhitektica

Svetlana Kana Radević, čija je sjajna karijera nažalost prerano prekinuta njenom smrću 2000. godine. Kana Radević veliki uspeh ostvarila je već svojim prvim izvedenim projektom za Hotel „Podgorica“ u Podgorici, koji je dobila osvajanjem prve nagrade na konkursu. Za ovaj objekat nagrađena je 1967. godine najpre republičkom, a odmah zatim i saveznom Borbinom nagradom za arhitekturu, čime postaje najmlađi dobitnik ove prestižne nagrade, jedina žena i jedini dobitnik iz Crne Gore. Njena značajna dela uključuju autobusku stanicu u Podgorici iz 1968. godine, sjajnu brutalističku kulu Hotela „Zlatibor“ u Užicu iz 1981. godine, Hotel „Mojkovac“ u Mojkovcu iz 1974. godine i spomen-kompleks na Barutani u Podgorici iz 1980. Bila je redovna članica Dukljanske akademije nauka i umjetnosti i inostrana članica Ruske akademije za arhitekturu i građevinske nauke. [20]

Najzad, ženski rukopis svakako je obeležio svet enterijera u Srbiji. U tome je veliku ulogu odigrao beogradski Dizajn centar, u kome su radile gotovo isključivo žene - Radmila Peronja, Božana Pečić, Ružica Brkić, Nadežda Andrić i Radmila Milosavljević [21]. Tokom 10 godina svog postojanja, od 1972. do 1982. promovisao je modernistički dizajn enterijera i jugoslovenske dizajnere i proizvođače, te proizveo veliki broj dizajnerskih i enterijerskih rešenja. Arhitektice Dizajn centra višestruko su nagrađene za svoje serije sobnog nameštaja, poput sistema fotelja BP Božane Pečić, dečijeg nameštaja M-69 Radmile Milosavljević, hotelskog nameštaja VIS Radmile Milosavljević, i dr. Osim samostalnih angažmana i rada u Dizajn centru, Radmila Milosavljević ostaće do danas jedno od najvažnijih imena našeg enterijera, pre svega zahvaljujući svom radu na promociji i približavanju uređenja enterijera široj publici. Od 1988. Radmila Milosavljević osniva i vodi dopisnu školu za dizajn enterijera, koju su pohađali zainteresovani iz cele Jugoslavije. U svojoj dugoj i bogatoj karijeri, Radmila Milosavljević je objavila 15 knjiga, od kojih su neke prevedene i na strane jezike, napisala nebrojeno mnogo novinskih kolumni, stručnih i teoretskih tekstova i članaka i snimila četiri filma i četiri televizijske serije o dizajnu enterijera. 1997. dobija nagradu za životno delo ULU-PUDS-a.

Arhitektura tokom godina postaje sve više i više „žensko zanimanje“ – makar sudeći prema broju studentkinja na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu. Vladimir Kulić u svom istraživanju navodi sledeće podatke: od polovine 60-tih godina prošlog veka broj žena koje studiraju arhitekturu značajnije raste, i 1973. godine žene prvi put postaju, iako mala, većina od 51% studenata, a već 1983. dostižu 54%, i čak 64% 1993. godine. Prema statistici studentske službe Arhitektonskog fakulteta u Beogradu, u akademskoj godini 2000/2001. bilo je ukupno 2342 studenata, od kojih je

1483 žena, odnosno 63%, dok je na četvrtoj godini studija bilo ukupno 189 studenata od kojih je čak 129 žena (68%). [22]

3. SAVREMENI PERIOD ŽENSKOG STVARALAŠTVA U ARHITEKTURI (1990. – DANAS)

Period posle 1990. godine je u Srbiji obeležen velikim tranzicijama i transformacijama u društvu pa i u izgledu naših gradova i srpske arhitekture. Stvaraju se, osim velikih preduzeća za projektovanje i građenje objekata (Energoprojekt, CIP, Mašinoprojekt i sl.) i niz manjih arhitektonskih biroa kojima je svojstven autorski rukopis i dela koja su često izdvajana i posebnim nagradama. Među njima su brojne žene arhitekta, koje deluju samostalno ili u okviru timova. Usled velike produkcije i nedostatka istorijske distance, za potrebe ovog rada selektujemo izabrana dela, čiji je kvalitet potvrđen dobijenim značajnijim profesionalnim nagradama, a prema hronologiji arhitektonskog stvaralaštva. U ovaj kriterijum uključene su i nagrađene autorke u arhitektonskim timovima koji su sastavljeni samo za određeni zadatak ili projekat, kao a žene arhitekta koje su uspehe ostvarile u ne-projektantskim profesionalnim aktivnostima, poput istraživanja ili aktivizma.

Milenija i Darko Marušić (1941-2017) su arhitektonski par koji je obeležio arhitekturu u Srbiji, izgradnjom velikih stambenih kompleksa. Njihov zajednički rad je plodonosan i ravnopravno su delili uspehe. Milenija i Darko Marušić autori su rešenja za novobeogradske blokove 61-64, zajedno sa Milanom Miodragovićem, kao i naselja Cerak Vinogradi, zajedno sa Nedeljkom Borovnicom, koje je prograšeno za kulturno dobro kao prvo stambeno naselje moderne arhitekture (2019). Dobitnici su velikog broja nagrada uključujući Borbinu nagradu i Oktobarsku nagradu. Godine 1993. oboje su navedeni kao dobitnici Velike nagrade SAS (Savez arhitekata Srbije) za životno delo, čime Milenija Marušić postaje druga žena kojoj je ova nagrada dodeljena, posle Milice Šterić. Već sledeće godine, 1994, SAS je dodelio nagradu još jednom bračnom paru – Ljiljani i Dragoljubu Bakiću. Međutim, ovu dodelu prati i kontroverza, o kojoj govori sama Ljiljana Bakić. Naime, prvobitna je odluka bila da se nagrada dodeli samo Dragoljubu, ali je on takvu nagradu odbio, te su oba njihova imena kasnije dodata u evidenciju. [23] Od 1994. do danas nagrada za životno delo UAS (Udruženje arhitekata Srbije) nije dodeljena nijednoj ženi-arhitekti.

Svakako da je ovaj par zaslužio zajedničku nagradu, obzirom da su zajedničkim radom obeležili Beograd objektima poput Sportske i Ledene hale „Pionir“ i stambenim naseljima Nova Galenika i Višnjička banja. Bakići su osim u Srbiji značajne objekte projektovale i u Kuvajtu i Zimbabveu. Ljiljana je

arhitektonsku i širu javnost zadužila i svojim naporima da njihov životni i poslovni put dokumentuje u knjizi Anatomija B&B arhitekture. Pored Ivanke Raspopović, i Ljiljana Bakić uvrštena je u pregled 100 evropskih žena arhitekture i dizajna. [24]

Neo Arhitekti (2000) su Snežana Vesnić, Tatjana Stratimirović i Vladimir Milenković koji su dobili niz nagrada za Poslovni objekat „Tekstil“ u Užicu (Priznanje za arhitekturu, 29. Salon arhitekture, 2007). Nagrada lista „Novosti“ za arhitekturu i nagrada Inženjerske komore Srbije za izuzetno dostignuće na početku karijere (2008) za poslovnu zgradu „Tekstil“, priznanje za enterijer 33. Salona arhitekture u Beogradu (2010) za „Double – Textil showroom“. Za Stambeni objekat Vila Pavlović na Zlatiboru primili su nagradu UAS, Aleksej Brkić (2018).

Vesna Cagić Milošević i Ksenija Bulatović su arhitektice koje iza sebe imaju realizovane objekte – rekonstrukcija Bioskopa „Fontana“, Poslovni objekat u Takovskoj ulici, Beograd i mnoga druga nagrađena dela. Vesna Cagić Milošević istakla se i samostalnim delima, poput realizovanog dela stambene zgrade u ulici Mike Ilića, Beograd, na kojoj je dobila priznanje 39. Salona arhitekture (2017).

Ksenija Bulatović je takođe sa svojim studiom CUBEX ostvarila veliki broj značajnih projekata i realizacija. Među najzapaženijim je projekat Cvetnog trga u Beogradu, koji je prvonagrađeno rešenje konkursa sprovedenog 2000. godine.

Milena Bojović, Snežana Litvinović i Jelena Ivanović Vojvodić su na osnovu prve nagrade na konkursu (1991) realizovale kompleks Poslovni objekat Eurocentra (Priznanje 26. Salona arhitekture za kvalitet interpolacije, 2004) [25]. Kuća za odmor u Bigovu u Crnoj Gori je rekonstrukcija koju su realizovali Vasilije Milunović i Jelena Ivanović Vojvodić, uz Priznanje 28. Salona arhitekture (2006).

Tim Jelena Ivanović Vojvodić i Divna Bogdanović dobile su nagradu za Rekonstrukciju stambenog objekta, Osmana Đikića 22, Beograd (DANS, 2014). Tim Goran Vojvodić i Grozdana Šišović su osvojili Priznanje 26. Salona arhitekture (2004) za enterijer „Showroom BPM“ u ul. Kneza Miloša u Beogradu i za Stambeni objekat u Oblakovskoj ul. 11 (2006). Biro VIA je zajednička praksa arhitektonskog para Jelene Ivanović Vojvodić i Gorana Vojvodića, koji samostalno rade od 1991. godine. Osvojili su mnoge nagrade, a za novije ostvarenje Rekonstrukcija objekta Roaming, primili su UAS nagradu Aleksej Brkić i Priznanje 41. Salona arhitekture (2019).

Arhitektonski par Ružica i Jovan Sarić uspešno realizuju svoje projekte i osvajaju priznanja - 26. Salona arhitekture (2004) za usklađenost arhitektonskog koncepta i rešenja enterijera Porodične kuće u ul.

Malog Radojice u Beogradu, kao i ostale Priznanja 27. Salona arhitekture za stambeni objekat u Podgorici (2005) i 31. Salona arhitekture za stambeno-poslovni objekat u zoni „Rozino 2“ u Budvi (2009).

Autorka Ela Nešić primila je Nagradu Grada Beograda (2008) za Stambeni objekat ul. Bajе Pivljanina na Dedinju. Za projekat stambenog objekta u Kladovskoj 9 u Beogradu dobila je nagrada DANS-a (Društva arhitekata Novog Sada, 2010), a zapažena je realizacija -penthouse nadziđivanje objekta na Dorćolu (sa D. Nedeljković, 2018).

Biljana Cvejić i Milan Dimitrijević su tim koji je osvojio Grand prix 31. Salona arhitekture (2009) za realizovani projekat Hotela „Townhouse 27“ u Beogradu. Objekat je uspešna rekonstrukcija i dogradnja postojeće zgrade, između ulica Maršala Birjuzova i Topličinog venaca (arhitekta Zdravka Đurića, 1929). Te godine priznanja za enterijere su dodeljena Studiju „Remiks“: Maja Vidaković, Marko Basarovski i Mihajlo Jurić, Supermarket koncept radnje u Višnjićevoj ul. i Ivani Kovačević i Ani Veljković za Studio, Trg republike, u Beogradu.

Muzej ugljarstva – Regionalni centar industrijskog nasleđa – Senjski rudnik autora Mihailo Timotijević i Miroslava Petrović Balubdžić, Godišnja nagrada za najuspešnije arhitektonsko delo Udruženja arhitekata Srbije za 2014. predstavlja istaknuto delo očuvanja zaštite industrijske istorije Srbije.

Ana Marija Konvenc Vujić radi samostalno kao i u timovima sa Miroslavom Petrović Balubdžić i Mirjanom Berkeš na konkursnim i realizovanim arhitektonko-urbanističkim projektima (rekonstrukcija otvorene pijace, Donji Milanovac).

Mini Obradović i Ivanu Obradoviću za objekat socijalnog stanovanja u zaštićenim uslovima u mesnoj zajednici „Kamenjar“ u Sremskoj Mitrovici dodeljena je nagrada 33. Salona arhitekture, 2011. godine.

Dragani Stevanović i Oliveru Stankoviću (Studio S) za enterijer Radni atelje Studio S, ul. Francuska, Beograd dodeljena je nagrada na 34. Salonu arhitekture, 2012. godine.

Re:a.c.t je tim koji su osnovali Grozdana Šišović i Dejan Milanović koji rade kao grupa arhitekata od 2000. godine. Osvojili su nagradu 38. Salona arhitekture u kategoriji arhitekture za Hous*e L - škola i hostel u Valjevu 2016. godine, kao i nagradu UAS-a za poslovni objekat Neckom u Nikšiću 2012. godine.

3A studio osniva Natalija Ristanović u timu sa Zoranom Ivkovićem i Milanom Šapnjevićem, imaju zapaženu realizaciju niskobudžetnih stambenih zgrada u naselju Padina, Beograd - Objekti 1, 2, 3, 4, 5, i 6 od 2012. godine do danas, a nagrađeni su za afirmaciju arhitektonske kritike (37. Salon arhitekture, 2015).

Vanja Miletić i Irena Videnov autorke su zapažene realizacije stambene zgrade u Novopazarskoj ulici u Beogradu - Wohnlich na Vračaru (Nagrada Novosti, 2011).

Marija Jovin i Siniša Temerinski su realizovali arhitektonsko delo Centra za posetioce „Lepenski vir“ (Nagrada Novosti, 2012).

1x2 Studio su tim autora Zoran Abadić i Jelena Bogosavljević koji imaju značajna i nagrađena ostvarenja: Rekonstrukcija Palata pravde, Beograd, Prekršajni sud u Pančevu, objekat socijalnog stanovanja. Njihova dela su izlagana i prezentovana na stručnim skupovima, konferencijama, nacionalnim i međunarodnim izložbama.

Raum arhitekti (2007) autora Aleksandre Raonić i Miloša Raonića. Kroz predstavljanje njihovog rada oni govore i o izazovima sa kojima su mlade arhitekate danas suočene u kontekstu ekonomske krize. Značajne realizacije i nagrađeni objekti su kuća u Bigovu (2011) i kombinovana dečja ustanova u Stublinama (2015), Beograd.

Autori iz Beograda su studio koji su osnovali Dijana Novaković, Maja Trbović, Aleksandra Nikitin i Dušan Nenadovic. Fokusiraju se na različite projekte iz oblasti arhitekture, enterijera i dizajna nameštaja i osvojili su nagrade 35. Salona arhitekture, enterijer Objekata A (2013) i nagrada „Ranko Radović“ u kategoriji realizovano arhitektonsko delo (2014), Objekti C i D, Mokrin.

Studio Simović (2014) Kragujevac Arhitektonski duo Marija i Petar Simović saraduje od 2011. godine. Od 2016. godine, duo Simović pridružio se novoj inženjerskoj platformi u svom rodnom gradu, Kragujevcu, ARIS Ltd. kao partner sa ambicijom za stvaranje nove regionalne kompanije. Njihovo najzapaženije delo je stambeni objekti N1 i N8 u Kragujevcu, za koji su dobili su nagrade 39. Salona arhitekture, Nagradu Ranko Radovic.

Remorker Architects (2014) je arhitektonski studio iz Beograda koji su osnovali Dušica Totić i Marko Korošec. Njihov tim angažovan je na projektima arhitekture i unutrašnjeg uređenja, kao i u industrijskom dizajnu, 3d modelingu i vizualizaciji, urbanom planiranju kao i konsaltingu i menadžmentu u arhitekturi. Remorker Architects su dobitnici Nagrade grada Beograda za 2018. godinu za rekonstrukciju poslovnog objekata Bulevar 79.

Zorica Savičić i Zoran Dmitrović su realizovali projekat Rekonstrukcije Trga Republike (2020) na osnovu prve nagrade na Konkursu za tri centralna trga u Beogradu (Trg Nikole Pašića, Trg Terazije i Trg Republike, 2015). Koncept Trga Republike je klasičan, neutralan i otvoren prostor. Oni su autori mnogih nezavisnih konkursnih projekata i realizacija kao i brojnih

nagrada u okviru javnih i kulturnih, arhitektonskih aktivnosti.

Biro A2 Arhitektura čine arhitekti Dijana Anđelković, Vladimir Anđelković i Aleksandar Bogojević, a zapaženo ostvarenje tima je Porodični stambeni objekat, ul. Rudnička, Novom Sadu (Nagrada UAS, Aleksej Brkić, 2018).

Milena Kordić je uspešno realizovala projekat izložbenog mobilijara renoviranog objekta Muzeja savremenih umetnosti u Beogradu (2018) u timu S.O.B.A. koji čine Marija Krsmanović Stringheta, Bruno Olivera Stringheta, Tijana Stevanović i osvojila niz nagrada na konkursima.

Bojana Marković i David Bilobrk su nagrađeni za realizovan enterijer „4 zemlje 1 jezik“ u Beogradu (40. Salona arhitekture, 2018).

Autorski tim AKVS arhitektura, koji čine Anđela Karabašević i Vladislav Sudžum, za realizovano delo letnje kuće u Kotoru je primio Gran prix 41. Salona arhitekture u Beogradu (2019).

Veliki broj žena arhitekata uspešne karijere ostvaruje i na polju istraživanja i teorije arhitekture. Izdavaju se Ljiljana Blagojević, Ružica Bogdanović, Milica Topalović (Švajcarska), Ivana Wingham (Velika Britanija), Nataša Zednik (Norveška), Mirjana Milanović (Holandija), Ana Miljački (SAD), Ana Džokić (Holandija). Ljiljana Blagojević je prva žena samostalna dobitnica Gran Prix-a 38. Salona arhitekture (2016. godine) za knjigu „Itinerari: moderna i mediteran, Tragovima arhitekata Nikole Dobrovića i Milana Zlokoovića“. Zlata Vuksanović-Macura je nagrađena za publikaciju „Život na ivici: stanovanje sirotinje u Beogradu 1919-1941“ (2013. godine), kao i Dijana Milašinić Marić (2018.), Dubravka Sekulić za istraživanje (2013.) i Tim 8- Ana Dušmanović, Jelena Kojić, Jelena Stanković, Maja Kopta, Mihailo Sladoje, Nikola Arsiću, Stefan Milićeviću i Tijana Savić za rad Model privremenog stanovanja – od koncepta do realizacije na primeru romskog naselja (2018).

Promociji struke doprinose srpske arhitektice koje deluju na lokalnom i internacionalnom planu. Neke od organizacija i manifestacija koje vode žene arhitekate su: BINA (Beogradska internacionalna nedelja arhitekture), DOCOMOMO Srbija, Festival MIKSER, KC GRAD. Za promociju struke značajan je i novinarski rad arhitektica Snežane Ristić, Daliborke Mučibabić, Marijane Avakumović, Aleksandre Ćuk.

3. ŽENSKO ARHITEKTONSKO DRUŠTVO

Žensko arhitektonsko društvo ŽAD osnovano je u leto 2016. godine kao inicijativa 24 arhitekata, kolegistica koje se međusobno godinama uvažavaju a koje žive u Beogradu, Srbiji i Vojvodini, te Crnoj Gori. Prepoznajući zajedničke teme, inspiracije ali i probleme

koji se osećaju u društvu, sasvim spontano se rodio osećaj za udruživanjem od jedinki u društvo, ka preko potrebnoj sinergiji putem zajedničkog nastupa.

Osnivačice ŽAD-a se bave raznovrsnim arhitektonskim delatnostima – od aktivnih i kreativnih arhitekata u praksi sa mnogim priznatim delima do vlasnica projektnih biroa, od profesorki na fakultetima i naučnica do aktivnih učesnica i rukovodioca u lokalnoj samoupravi, aktivista u nevladinom sektoru, kritičarki arhitekture, teoretičarki, eksperata u enterijeru, urbanizmu, dizajnu sve do medija vezanih za arhitekturu. Radi se o svim starosnim strukturama ali su to mahom već prepoznate autorke koje su donele odluku da se bave aktivnostima društva prevashodno da bi svojim naslednicama utvrdile u budućnosti lakši razvojni put u okviru arhitektonske struke.

ŽAD je ostvario nekoliko značajnih manifestacija, poput 3 izložbe radova svojih članica, kao i program „Žensko stvaralaštvo u arhitekturi i dizajnu: evropski i lokalni kontekst“ u Muzeju primenjene umetnosti u Beogradu. Program su činile 3 izložbe koje se bave temom žena u arhitekturi: dve međunarodne izložbe projekta MoMoWo i izložba „Njen Krug - Žensko stvaralaštvo u arhitekturi XX veka u Srbiji i Crnoj Gori“, autora Milene Zindović, Andree Tamaš Dačić i Ivana Stanojeva. Izložba Njen Krug je prvi put prikazana 2016. godine u okviru Mikser festivala u Beogradu, a iste godine je gostovala i u Srpskom kulturnom centru u Parizu.

3. ZAKLJUČAK

Bogati i raznovrsni doprinosi žena arhitekata arhitekturi, urbanizmu i dizajnu u Srbiji govore o neophodnosti dublje analize, valorizacije i kritičkog osvrta na dominantni narativ o delima žena arhitekata. Istraživanje i osvetljavanje što većeg broja primera ženskog stvaralaštva, osim boljem poznavanju i razumevanju arhitekture u Srbiji, doprineće i ohrabriranju generacija žena koje dolaze da se adekvatno iskažu i ostvare u okvirima arhitektonske i bliskih struka.

LITERATURA

- [1] Đurić Zamolo D, Građa za proučavanje dela žena arhitekata sa Beogradskog univerziteta, generacije 196-1940. godine, *PINUS Zapisi* br. 5/1996, 1996.
- [2] Zindović M, (Ed.) *Žene u arhitekturi/Savremena arhitektura u Srbiji posle 1900*, Centar za arhitekturu, Beograd, 2014.
- [3] Tamaš Dačić A, Ko je gradio naše gradove? Model radionice za mapiranje žena arhitekata u svetu, in: Zindović M. (Ed.) *Žene u arhitekturi/Savremena arhitektura u Srbiji posle 1900*, pp.10-13, Centar za arhitekturu, Beograd, 2014.

- [4] Ibrajter Gazibara B, Jelisaveta Načić, talentovana graditeljka Beograda, in: Zindović M. (Ed.) *Žene u arhitekturi | Savremena arhitektura u Srbiji posle 1900*, pp.10-13, Centar za arhitekturu, Beograd, 2014.
- [5] Putnik Prica V, The Role of Female Architects in Designing Schools in Belgrade (1918-1941), in Seražin H, Franchini C, Garda E. (Ed.), *Women's Creativity since the Modern Movement (1918-2018), Toward a New Perception and Reception*, pp.1015 – 1024, ZRC SAZU France Stele Institute of Art History, Ljubljana, 2018.
- [6] Zindović M, Milica Krstić, arhitektka u državnoj službi, in: Zindović M. (Ed.) *Žene u arhitekturi | Savremena arhitektura u Srbiji posle 1900*, pp.10-13, Centar za arhitekturu, Beograd, 2014.
- [7] Toševa S. Arhitekt Milica Krstić (1887-1964), *Godišnjak grada Beograda*, knj. XLIV, pp. 95-114, 1997.
- [8] Maskareli D, O delatnosti arhitekta Jovanke Bončić Katerinić, *Leskovački zbornik*, br. XLIII, pp. 217-222, 2003.
- [9] Borovnjak Đ, Arhitektura dva školska objekta Jovanke Bončić Katerinić u Beogradu – Ženske učiteljske škole i Veterinarskog fakulteta, *Godišnjak grada Beograda*, knj. LV-LVI, pp. 265-290, 2008-2009.
- [10] Toševa S, Danica Kojić (1899-1975), *Godišnjak grada Beograda*, knj. XLIII, pp. 109-121, 1996.
- [11] Ilijevski A, Building the Networks in Architecture: Serbian Women Architects (1900-1941), in Seražin H, Franchini C, Garda E. (Ed.), *Women's Creativity since the Modern Movement (1918-2018), Toward a New Perception and Reception*, pp.483 – 492, ZRC SAZU, France Stele Institute of Art History, Ljubljana, 2018.
- [12] Pavlović M, Milica Šterić, alfa i omega arhitekture Energoprojekta, in: Zindović M. (Ed.) *Žene u arhitekturi/Savremena arhitektura u Srbiji posle 1900*, pp.95-98, Centar za arhitekturu, Beograd, 2014.
- [13] Jovanović J, Ivanka Raspopović, zagonetna dama naše moderne, in: Zindović M. (Ed.) *Žene u arhitekturi/Savremena arhitektura u Srbiji posle 1900*, pp.114-117, Centar za arhitekturu, Beograd, 2014.
- [14] Fernandez Garcia A. M, Franchini C, Garda E, Seražin H, (Ed.) *MoMoWo. 100 Works in 100 Years. European women in architecture and design 1918-2018*, pp.116-117, ZRC SAZU France Stele Institute of Art History, Ljubljana, 2016.
- [15] Zindović M, Atelje LIK: Uspeh praćen ženskom solidarnošću [Internet]. Beograd; *Žene u arhitekturi*, 2016. Dostupno na: <http://www.zua.rs/sr/research/atelje-lik-uspeh-pracen-zenskom-solidarnoscu/>
- [16] Bede A, *U paru za društvo. Arhitektura Sibina Đorđevića i Milene Stanković Đorđević*, Akademie Schloss Solitude, Novi Sad, 2015.
- [17] Olga Milićević Nikolić [Internet]. Wikipedia, 2019. Dostupno na: https://sr.wikipedia.org/sr-el/Олга_Милићевић_Николић
- [18] Gačić J. Beogradski opus arhitekta Jovane Jeftanović (1912-1994), *Nasleđe*, br. 20, pp. 161-168, 2019.
- [19] Women Architects of Novi Sad [Internet], Novi Sad, 2014. Dostupno na: <http://www.w-a-ns.com/index.html>
- [20] Zindović M, Atelje LIK: Uspeh praćen ženskom solidarnošću [Internet]. Beograd; *Žene u arhitekturi*, 2016. Dostupno na: <http://www.zua.rs/sr/research/atelje-lik-uspeh-pracen-zenskom-solidarnoscu/>
- [21] Milosavljević R. *Dizajn centar u Beogradu*, Orion art, Beograd, 2016.
- [22] Kulić V, Žene i arhitektura: Imena, brojevi i strategije, in: Blagojević M. (Ed.) *Mapiranje mizoginije u Srbiji: diskursi i prakse, drugi tom*, pp.250-262, AŽIN – Asocijacija za žensku inicijativu, Beograd, 2005.
- [23] Zindović M, Ljiljana Bakić, Arhitektura koja pomera granice, in: Zindović M. (Ed.) *Žene u arhitekturi | Savremena arhitektura u Srbiji posle 1900*, pp.128-131, Centar za arhitekturu, Beograd, 2014.
- [24] Fernandez Garcia A.M, Franchini C, Garda E, Seražin H. (Ed.) *MoMoWo. 100 Works in 100 Years. European women in architecture and design 1918-2018*, pp.132-133, ZRC SAZU France Stele Institute of Art History, Ljubljana, 2016.
- [25] Vukotić-Lazar M, Milašinović-Marić D, Limited creativity: Women in the Serbian architecture from the early 20th century to date, *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 2017 Volume 65, Issue 2, pp: 437-45

SUMMARY**WOMEN IN ARCHITECTURE IN SERBIA**

This article presents women's work in architecture in Serbia since the beginning of the 20th century, until today. First part of the article is dedicated to the historical review of some of the important women architects and their work and accomplishments, based on the data gathered through the project Women in Architecture, which explores this topic since 2013. The second part of the article is a review of contemporary women's architectural production, since 1990. until today. Considering the large number of active women architects and their production, the valorization of the authors and work is based primarily on important professional awards received by women architects in the last 30 years. This review showcases the development of architecture in Serbia, as well as the important, although often neglected in academic circles, women's contribution and creativity in this field.

Key words: *architecture, women's creativity, women in architecture*